

Т. В. Корнійчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

I. КОТЛЯРЕВСЬКИЙ І ПОЛТАВСЬКА ФІЛІЯ РОСІЙСЬКОГО БІБЛІЙНОГО ТОВАРИСТВА

У статті проаналізовано діяльність І. П. Котляревського на посаді книгохранителя та скарбника Полтавської філії Російського Біблійного товариства; йдеться про І. Котляревського як популяризатора ідей християнської моралі.

Ключові слова та словосполучення: Російське Біблійне товариство, Полтавська філія Російського Біблійного товариства, світогляд письменника.

Кінець XVIII – початок XIX ст. були ознаменовані масштабними подіями в історії Російської імперії, вони дали новий імпульс релігійному рухові в державі. До цих подій відносяться Велика Французька революція, визвольна війна країн Європи від нашествия Наполеонівської армії, що призвели до виникнення соціально-економічних проблем імперії, фізичного та морального виснаження народу, спустошення державної казни тощо. Пріоритетним напрямком суспільної інтеграції стало так зване «універсальне християнство» в рамках створення релігійних об'єднань, зокрема Російського Біблійного товариства.

Цьогоріч минає двісті років із дня заснування товариства. Однак мусимо визнати, що за такий вельми тривалий період його діяльність вивчена недостатньо, насамперед у сфері функціонування допоміжних відділень.

У цій статті мова йтиме про Полтавську філію Біблійного товариства в контексті діяльності його Петербурзького осередку, зокрема про її активного учасника, книгохранителя та скарбника Івана Петровича Котляревського (1819-1824); йдеться про письменника як популяризатора ідей християнської моралі.

В «Історичному віснику» за 1882 рік [2] містяться спогади міністра духовних справ та народної освіти П. Гетца про зародження намірів в Олександра I щодо відкриття Біблійного товариства в Росії (їх свого часу переклав з німецької мови на російську Є. Карнович). За П. Гетцем, одного дня Олександр I прогулювався вздовж набережної Фонтанки. Пригнічений думками воєнних баталій із Наполеоном, імператор зайшов до О. Голіцина. У робочому кабінеті князя йому до рук потрапила слов'янська Біблія. Він попросив її у господаря почитати. Після ознайомлення з книгою Олександр I здивувався, скільки утіхи й бадьорості може почерпнути з неї людина. А вже 6 грудня 1812 року повідомив послу Британського та Іноземного Біблійного товариства пастору Патерсону план про заснування в Петербурзі аналогічного угруповання.

3. Тігіна, однак, вважає, що П. Гетц та Є. Карнович значно упростили процедуру прийняття імператором рішення про заснування товариства. Цьому, на її думку, передувало тривале знайомство Олександра I з християнським життям Європи та різними містичними вченнями. У своїй праці [5] дослідниця наводить цілий список імен, які прямо чи опосередковано мали вплив на формування релігійних уподобань імператора. Серед них Юнг Штілінг, Юлія Крюденер, Сен-Мартен, моравські брати, англійські квакери тощо.

Якби там не було, а 6 грудня 1812 року Олександр I підписує статут майбутнього Біблійного товариства. Чотирнадцять пунктів документу базувались на ідеї усмирення та заспокоєння народу в руслі християнської моралі. Основними серед них потрібно вважати такі: «... *единственный предмет Общества есть способствование к приведению в России в большее употребление Библии, или книг Священного Писания Ветхого и Нового Завета, без всяких на оное примечаний и пояснений*» (п. 1); «*единственное попечение Общества обращается на то, чтобы обитателям Российского государства доставлять Библии, или книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета, на разных языках за самые умеренные цены, а бедным и без всякой платы*» (п. 3); «*все должностные лица Общества служат без жалования, и никто от получающих от Общества какое-либо жалование не может быть членом оно-го и не имеет никакого голоса в собраниях*» (п. 14) та ін. [6].

Президентом товариства було обрано князя О. Голіцина. Окрім нього, до його складу увійшли найшановніші та найбагатші люди імперії (В. Кочубей, А. Розумовський, М. Донауров, К. Габліц, О. Козодавлев тощо), які поділяли думку Олександра I щодо об'єднання громадськості однією благою справою – поширення Святого Письма. Цікаво, що жоден із представників духовного православ'я у цьому «дійстві» задіяний не був. Товариство, незважаючи на свою зовні релігійну сутність, отримало позаконфесійний характер. Пізніше це стало чи не єдиною причиною його закриття. Микола I, вбачаючи в ньому прояви «євангелістичної ересі», боячись поширення антидержавних настроїв, протестантизму, указом від 12 квітня 1826 року ліквідував товариство.

Із початком 1813 року по всій території Російської імперії починають відкриватись філії Російського Біблійного товариства. Одне з них під егідою генерал-губернатора М. Рєпніна було засноване у Полтаві. «При такій політиці уряду і його представників на місцях, – зауважує П. Волинський, – членство в Біблійському товаристві значною мірою ставало актом благонамірності перед начальством. Зв'язки

з Репніним деякою мірою спонукали і Котляревського підтримати заходи генерал-губернатора щодо відкриття в Полтаві відділу Біблейського товариства» [1, с.40].

Свою приналежність до Полтавської філії Російського Біблійного товариства І. Котляревський засвідчує у листі до ієромонаха Августина, наглядача полтавських духовних шкіл, датований 25 січня 1829 р. Святійший просив письменника подати звітність про стан фінансових та книжкових справ у товаристві, на що він відповів: «... казначеем и книгохранителем Полтавского библейского отделения был я избран в 1819-м году, вступил в сие звание того же года в октябре месяце... С того времени в продолжение лет до 1824 года были посылаемы годовые отчеты за книги и собиравшаяся сумма в Комитет Российского библейского общества каждогодно... Находящиеся в Полтавском Успенском соборе под хорами в двух шкафах св. книги состоят под моим наблюдением, коих разного названья 717 экземпляров на лицо. Ключи от шкафов хранятся у меня; суммы библейскому отделению принадлежащей есть 1066 руб. 35 коп. серебром, которая также у меня хранится, не имея никаких печатей...» [4, с.53-54].

Ймовірно, що звіт письменника до Августина не надійшов або ж взагалі не був надісланий, бо пізніше листи з подібними проханнями адресували І. Котляревському архімандрит Гавриїл, протоієрей С. Самойлович [4, с.137] і колишній секретар Полтавської філії А. Лантухов [4, с.141]. Відповіді на ці звернення невідомі.

Членство у товаристві вимагало від І. Котляревського не тільки контроль над усіма фінансовим та книжковими справами, а й популяризацію Святого Письма. Він як талановитий письменник зумів втілити ідеї установи у своїх творах.

Догматика християнства простежується уже в «Енеїді» І. Котляревського. Насамперед це стосується опису картин потойбіччя, яке у творі, відповідно до ідеї про відплату за земні справи у позагробовому житті, поділено на дві зони – рай і пекло.

Усіх грішників І. Котляревський систематизує згідно змістового поділу гріхів у Біблії (1Ів. 2, 16):

1. *Хтивість*: неодружені чоловіки, які «по чужих кутках живились»; «лагоминці»-спокусники, які, обіцяючи одружитись, піддурювали дівчат на гріх; модниці та повії; псевдобогомолки, які були набожними на людях, а «на самоті» вели розпусний спосіб життя; молодіці, які своєю оманливою красою зваблювали одружених чоловіків; звідниці, які підводили на «гріх дівок».
2. *Жадібність*: «багаті та скупі», які забули, що все матеріальне – тлінне, а за свою душу доведеться перед Богом відповідати; купці та перекупки, які неправдою влаштували своє благополуччя.
3. *Ненажерливість*: старшинсько-урядовий апарат, які «по правді» не працювали, а думали лише про власну вигоду (брали хабарі, вимагали грошей); священнослужителі, які навчали людей добропорядності, а самі «ганялись за гривнями» та вели розпусний спосіб життя; скучні пііти, які писали бозна що заради слави та збагачення; М. Парпура, який без відома автора (з метою комерційної наживи) видав два перші випуски «Енеїди»; дівчата, які виходили заміж за старих із розрахунку – заволодіти їхнім багатством.
4. *Заздрість*: старі баби, які замолоду грішили, а на старість із заздрощів зганяли злість на молодих.
5. *Гордість*: пани, які «людям льготи не давали і ставили їх за скотів»; «розумні філизопи», які через своє зазнайство та зверхність нехтували людською увагою; жінки, які бажали верховодити чоловіками.
6. *Гнів*: самогубці, які, озлобившись на світ, чинили над собою смерть; ворожки, відьми та шептухи, які зі злості намагалися нашкодити людям.

7. *Лінощі*: чоловіки, які дозволяли своїм жінкам надмірні вольності і тим самим сприяли їхнім гріхам; батьки, які неправильно виховували своїх дітей, а потім самі ж від цього й страждали.

До «праведників» І. Котляревський зачисляє душі людей, які вели добропорядний, чесний спосіб життя, дотримувались Божих заповідей, не чинили зла. Це переважно «бідні, нищі, навіжені», «старці, хромі, сліпородженні», «вдови бідні, безпомощні», «дівчата чесні, непорочні», «сироти», які не зазнали щастя при житті, але заслужили на нього в потойбіччі. Зустрічаються тут і душі багатіїв, представників панівної верхівки, які «правдиву жизнь вели», тобто працювали совісно, на благо свого народу.

Найяскравіше християнські постулати втілено в «Наталці Полтавці» І. Котляревського. У творі Наталка безмежно кохає Петра і щиро вірить у його повернення. Через це вона відмовляє усім потенційним женихам, які до неї сватаються. Серед них – місцевий панич Тетерваковський. Дівчина приваблює його, насамперед, своїм гострим розумом та працьовитістю. Тому він просить Виборного піти до Терпилихи – матері дівчини, і вмовити її, «*хитро, мудро, недорогою коштом*», а якщо потрібно буде, то й «*брехнути для обману*», видати за нього Наталку. Макогоненко на це відповідає, що «*брехать і обманювать других – од Бога гріх, а од людей сором*» [3, с.226] і цим самим вказує на дев'яту заповідь Бога – «не будь неправдивим свідком на ближнього твого». Возний з такого застереження Виборного насміхається і говорить: «*Хто тепер – теє-то як його – не брешеть і хто не обманюєть? Повір мні: єжелі б здесь собралося много народу і знеацька ангел з неба з огненною різкою злетів і воскликнул: «Брехуни і обманцики!.. ховайтесь, а то я поражу вас...» – Єй-ей, всі присіли би к землі совісті ради*» [3, с.226]. Таким чином Тетерваковський натякає нам на те, що всі люди, більше чи менше, за своєю природою є грішними. Тут, власне, йдеться про «первородний гріх» Адама та Єви, який спадково розповсюдився на все людство.

Терпилиху, до краю замучену матеріальними нестатками, перебори дочки дуже засмучують. Понад усе вона мріє побачити Наталку заміжною: «*Ти на те ведеш, щоб я не дождала бачити тебе замужем, щоб через твоє упрямство не дожила я віку: бідність, сльози і пребори твої положать мене в домовину*» [3, с.229]. Наталка, вихована в дусі християнської моралі, шанує матір і врешті прислухається до її порад: «*Не плачте, мамо! Я покоряюсь вашій волі і для вас за первого жениха, вам угодного, піду замуж; перенесу своє горе, забуду Петра і не буду ніколи плакати*» [3, с.229]. Як бачимо, акцент тут зроблено на шанобливому ставленні до своїх батьків, про це врешті говорить нам й п'ята заповідь Бога.

Незабаром додому із заробітків повертається Петро. Випадково він дізнається про те, що його кохана заручена. Прихід хлопця не радує Терпилиху («...відомо – лишній, коли не в час прийшов хати холодити») і зовсім розлютив Возного («*Вон, розбишако, із нашого села зараз... І щоб твій і дух не пах! А коли волею не підеш, то туди запроторимо, де козакам роги правлять*»). Наталчина відмова від весілля, у даному випадку, розцінюється як порушення «узаконого порядку» і карається правосуддям. На це власне й натякає Возний: «... *А понеже рушники і шовкова хустка суть доказательства добровольного і непринужденного єя согласія бить мою сожительницею. То в таком випадкі станете пред суд, заплатите пеню і посидите на вежі*» [3, с.246]. Петро, незважаючи на свої почуття і присягу Наталки довіку бути йому вірною, в цей момент відмовляється від неї: «...*що ми любилися з Наталкою, про те і Богу, і людям ізвісно; но щоб я Наталку одговорював ти замуж за*

пана возного, навчає дочку не слухати матері і поселяє несогласіє в сім'ї – нехай мене Бог накаже! Наталко, покорися своїй долі, послухай матері, полюби пана возного і забудь мене навіки» [3, с.248]. Такий вчинок хлопця, з першого погляду, є трохи дивним, але цілком умотивованим з позицій християнської моралі. Дев'ята божья заповідь говорить нам: «Не посягай на жінку ближнього свого». Напевно, нею й керувався Петро, приймаючи таке важливе рішення. Більше того, хлопець хоче віддати для Наталки усі, зароблені важкою працею гроші, щоб Возний ніколи не докоряв їй бідністю. Розчулений таким благородством Петра, Тетерваковський уступає йому дівчину.

Поняття гріха і його спокути, Божі заповіді та їх вплив на повсякдення людини розкриті й у п'єсі «Москаль-чарівник». Так, легковажна, на перший погляд, Тетяна у творі постає глибоко віруючою людиною. Вона вказує Финтику на його не зовсім коректне ставлення щодо неї («Знаю всі ваші замисли і який у вас нежить. Тільки то вам горе, що не на плоху наскочили. Я боюсь Бога і люблю свого чоловіка, як саму себе» [3, с.253]), застерігає перед наслідками такої поведінки («То-то ви, учені та письменні, які ви лукаві! Буцїм і не розберете, що гріх і що сором? Нехай уже ми, прості люди, коли і проступимось іноді, то нам і Бог вибачить; а вам усе відомо – за те буде вам сто погібелей» [3, с.253]), дорікає за нешанобливе ставлення до своєї матері («Гріх вам смертельний таким сином бути. Яка б мати ваша не була, но все мати... Побачите, що вам буде за вашу гордість і неповагу до матері!» [3, с.254]) і разом з тим шанує писаря як гостя та старшу за себе людину. Подібними рисами характеру наділений і москаль. Попри свою дещо мінливу вдачу, він добре знається на Божих приписах, тому не терпить брехні, обману і будь за що хоче викрити таємницю Тетяни («...Я узнал тебя; ты женичина хоть и молодая, но умная и честных правил... Положись на меня, я избавлю тебя от хлопот. В свете часто случается, что и добродетель кажется подозрительною» [3, с.267]). У такому ж дусі вихований і Михайло. Замість того, щоб дати Финтику доброго прочухана, він прощає його і дає життєве напучення, витримане в релігійному дусі: «Мені б треба більше всіх проученіє тобі дати, но я непотребство твоєї душі прощаю тобі, тільки обіщай нам ніколи не забувати, якого ти роду, почитати матір свою, поважати старших себе, не обіжати нікого, не підсипатись під чужих жінок, а мою Тетяну за тридев'ять земель обіходити...» [3, с.274].

Ознаки християнського віровчення простежуємо й у ліричних творах І. Котляревського. У вірші «На Новий 1805-год.» О. Куракін постійно в русі, постійно в роботі, так що «Ніколи борю хльобнути, / Ніколи ж і всмак заснути...», «День і ніч від поту м'якне / Робить добре, скільки сил» [3, с.213, 212]. Крізь таку самовіддану працю генерал-губернатора проглядаються християнські ідеї про те, що людська здатність трудитися подарована Богом і праця – божественна установка.

Через напружений робочий графік Куракіна навіть його сім'я та діти відходять на другий план. Постійне коло його оточення «наші брати» – «удови», «бідні», «сироти послідні», які мають генерал-губернатора за останню надію. Тому автор із акцентом деякої іронії повідомляє:

Жінка у тебе – Полтава.

Син – Чернігов, честь же, слава

Дочки – от весь рід твій тут [3, с.214].

Така вражаюча саможертвність князя органічно пов'язана з Божою заповіддю «любові один до одного».

Авторові імпонує, що князь попри свій високий чин, численні нагороди та медалі, а їх у нього чимало, не чваниться, не величається і ставиться до ото-

чуючих без жодних проявів гордості; дбає не про власні інтереси, якісь матеріальні вигоди, а працює для «общого добра». Такі якості характеризують його з позицій християнської моралі, адже гордість є атрибутом безбожних.

Власним способом життя Куракін намагається показати приклад для оточуючих; навчити добропорядності, милосердя, поваги один до одного

*... крутенькую загадку
Нашим ти задав панам;
Бо щоб мали чисті душі,
Щоб держали строго уші,
Ти собою їх учиши сам [3, с.212].*

Це не повний перелік православно-християнських догм у доробку І. Котляревського. Однак чи не буде помилковим виключно на рахунок Біблійного товариства віднести зацікавленість письменника євангельством? Чи не є це показником його власних духовних устремлінь?

Нагадаймо, що кінець XVIII – початок XIX ст. був чи не найважчим періодом в усій історії нашого народу. Періодом, коли українські землі були розділені кодонами відповідно до геополітичних інтересів найреакційніших країн світу, коли громадське та культурне життя країни потрапило під пильний нагляд імперських структур, що докладали максимум зусиль, аби звести його на нівець. Тож можемо припустити, що потяг І. Котляревського до «вільного євангельства», в умовах самодержавного тиску, був своєрідним засобом легітимації національних ідей і цінностей.

Отже, Російське Біблійне товариство з ініціативи Олександра І було засноване в умовах нестабільної ситуації в суспільстві. Його метою було поширення Святого Письма серед громадськості для усмирення та заспокоєння людей у руслі християнської моралі. На відміну від інших релігійних об'єднань, товариство знаходилося поза офіційною компетенцією церкви, що пізніше стало причиною його закриття.

Для розширення масштабів діяльності товариства по всій території імперії відкривались його підрозділи. Один із них свого часу був заснований у Полтаві.

У 1819 році на посаду книгохранителя та скарбника Полтавської філії Російського Біблійного товариства був прийнятий І. Котляревський. Разом із виконанням означених службових обов'язків письменник намагався популяризувати Святе Письмо, як того вимагав статут товариства. Майже усі його твори пронизані догматикою християнства. Однак, потрібно зауважити, що в умовах самодержавного тиску на усі сфери громадськості потяг І. Котляревського до «вільного євангельства» можна розцінювати як бажання легітимізувати національні цінності.

Список використаних джерел:

1. Волинський П. Іван Котляревський. Життя і творчість / Петро Волинський. – К. : Дніпро, 1969. – 272 с.
2. Карнович Е. Князь Александр Николаевич Голицын и его время (1773-1844) / Евгений Карнович // Исторический вестник. – СПб., 1882. – Т. VIII. – С. 34.
3. Котляревський І. Поетичні твори. Драматичні твори. Листи / Іван Котляревський. – К. : Наукова думка, 1982. – 314 с.
4. Ротач П. Іван Котляревський у листуванні / Петро Ротач. – Опішне : Українське народознавство, 1994. – 336 с.
5. Титина З. Самодержавие и Русская Православная Церковь в первой четверти XIX в. / Зоя Титина. – Волгоград : Изд-во Волгоградского государ. у-та, 1999. – 284 с.
6. Устав Библейского Общества в Санкт-Петербурге. – Режим доступу: www.biblia.ru/rbo/history/page_3.htm. – Назва з екрана.

In article I. P. Kotlyarevsky's activity on the position of bookkeeper and treasurer of Poltava Branch of the Russian Bible Society is analysed; speech goes about I. Kotlyarevsky as spreader of ideas of Christian moral.

Key words and word-combination: Russian Bible Society, Poltava Branch of the Russian Bible Society, writer's vision.

Отримано: 20.08.2013 р.